

А.А. Прыгодзіч

ЛЕКСІКА НЯМЕЦКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў «СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» І.І. НАСОВІЧА

Сярэдзіна і другая палова XIX ст. – перыяд актыўнага даследавання беларускай мовы на яе розных структурных узроўнях. Гэта быў час яе паступовага адраджэння, калі яна пакрысе прабівала дарогу на старонкі перыядычнага друку, дэманстравала сваю жывучасць і самадастатковасць у зборніках этнаграфічных і фальклорна-дыялектных запісаў. Дзякуючы намаганням польскіх і найперш рускіх лінгвістаў паступова ўзаконьвалася месца беларускай мовы ў сістэме еўрапейскіх моў з пункту гледжання яе функцыянавання ў галіне фанетыкі, лексікі і фразеалогіі, граматыкі і марфалогіі, фарміравання лексічнага фонду.

Гэта быў перыяд пошуку намінацый для раней не абазначаных паняццяў і рэалій, аднаўлення фактычна страчаных розных пластоў лексікі за гады заняпаду беларускай мовы. Менавіта ў гэты час адкрыліся шырокія магчымасці для папаўнення лексічнага саставу беларускай мовы іншамоўнымі словамі. Актыўнаму пранікненню запазычанняў спрыялі агульнаеўрапейскія прагрэсіўныя працэсы ў розных галінах навукі, інтэрнацыяналізацыя ў сферы новых тэхналогій, змены ў грамадска-культурным жыцці народаў. У той ці іншай ступені гэтыя працэсы закранулі і лексічны састаў тагачаснай беларускай мовы, у тым ліку і народныя гаворкі.

Слоўнік І.І. Насовіча, які з'яўляецца адной з важнейшых крыніц вывучэння лексікі беларускай мовы другой паловы XIX стагоддзя, фіксуе даволі значную колькасць запазычанняў з розных еўрапейскіх моў. Па нашых падліках, у ім падаецца 56 нямецкіх па паходжанні слоў. Варта адзначыць, што этымалогію многіх слоў прыводзіць сам складальнік «Слоўніка беларускай мовы», даючы ўказанне на магчымую крыніцу паходжання. З пункту гледжання сучаснай этымалогіі некаторыя з іх можна лічыць памылковымі, аднак у цэлым І.І. Насовіч з гэтай задачай справіўся паспяхова.

Узаемадзеянне славянскіх і германскіх моў адносіцца да ліку найбольш старажытных кантактаў. Гандлёвыя сувязі, узброеныя канфлікты, кантакты на побытавым узроўні – усё гэта спрыяла замацаванню ў беларускай мове тых ці іншых назваў адзення, тканіны, упрыгажэнняў, іншых вырабаў. Як адзначаюць А.А. Станкевіч, В.М. Галай і інш., сярод германізмаў пераважаюць канкрэтныя найменні, якія паспяхова засвойваліся і асвойваліся беларускай мовай у працэсе развіцця розных рамёстваў. Асабліва шырока сярод слоў германскага паходжання прадстаўлена будаўнічая лексіка: *буда* ‘кібітка, верх павозкі’, *спіжарня* ‘камера’, *шула (шуло)* ‘калода’, *дах* ‘верхняя частка будынка’, *кафля (кахаль)* ‘керамічны выраб для абліцоўкі сцен і печы’, *лішта* ‘карніз’, *клуба* ‘слясарныя ціскі, станок’, *дыхт (дыхта, дыкта)* ‘фанера’, *шпалюгі* ‘ўся хатняя сцяпанская мэбля’.

Значнай колькасцю прадстаўлены назвы разнастайных прыстасаванняў, інструментаў, частак прылад працы: *клец* (*клёц*) ‘зуб у баране’, *пыталь* (*пытэль*) ‘вальцавы млын’, *кнот* ‘тонкая вяроўка, кнот’, *крант* ‘кран’, *ліхтар* (*ліхтарня*) ‘падсвечнік’, *мары* ‘насілкі для труны з нябожчыкам’, *ніты* ‘жалезны болт’.

Сярод народна-гаспадарчай лексікі вылучаюцца наступныя групы германізмаў:

1. Назвы транспартных сродкаў і іх частак: *рыдван* ‘адкрытая лёгкая каляска’, *макшита* ‘мачта’, *фура* (*хура*, *фора*) ‘нагружаны воз’, *рэхва* (*рехва*) ‘жалезна абруч для мацавання драўлянай калодкі кола’.

2. Назвы прадметаў паўсядзённага ўжытку: *ваненка* ‘драўляная балея для бялізны’, *кухаль* (*куфаль*) ‘гліняны кубак’, *зэгар* ‘гадзіннік’, *коц* ‘саматканая коўдра’, *копта* (*кохта*) ‘кофта, блузка’, *майткі* ‘штаны, нагавіцы’, *хутра* (*футра*) ‘адзенне з футры’, *шыяпрок* (*шыяфрок*) ‘капот, шляфніца, каўпак’.

Вылучаюцца асобныя намінацыя германскага паходжання паводле

а) прафесіі, роду заняткаў, пасады: *войт* (*вуйт*) ‘сельскі стараста’, *жабрак* ‘старац’, *жовнер* ‘салдат’, *кухар* ‘повар’, *кушнер* (*кушнір*) ‘гарбар’, *містрыня* ‘ключніца’, *некрут* ‘рэкрут, навабранец’, *стольмах* ‘столяр’;

б) асаблівасцей паводзін, характару: *гундэр* ‘нягоднік, гультай’, *лотр* ‘махляр, п’яніца’, *фефер* (*фейфер*) ‘нягоднік’.

Адзінкавымі прыкладамі ў «Слоўніку беларускай мовы» І.І. Насовіча прадстаўлены назоўнікі абстрактнай семантыкі (*гвалт* ‘шум, крык, лямант’, *фаер* ‘наганяй, спагнанне’, *кшталт* ‘манера, узор’, *мус* ‘прымус’, *рахуба* ‘разлік’, *юргельт* ‘грашовае спагнанне’), асобныя дзеясловы (*літаваць* ‘паяць, плавіць’, *нэмаць* ‘красці, паціху браць’, *вандраваць* ‘блукаць па свеце’, *шпэціць* ‘псаваць’).

Варта адзначыць, што сярод германізмаў «Слоўніка беларускай мовы» І.І. Насовіча сустракаюцца як тыя, што фактычна без асаблівых змен выкарыстоўваюцца і ў наш час (*вандраваць*, *гвалт*, *дах*, *жабрак*, *кафля*, *кнот*, *кухаль*, *кухар*, *ліхтар*, *футра*), так і словы, што засталіся на перыферыі беларускай мовы або ўжываюцца як архаізмы і гістарызмы (*жовнер*, *зэгар*, *кушнер*, *лотр*, *некрут*).